

SUOMEN LINTUTIETEEN SYNTY TURUN AKATEMIAN AIKA

ESA LEHIKONEN, RISTO LEMMETYINEN, TIMO VUORISALO & SARI KIVISTÖ

FAROS

*Scopelus vulgaris. Lin. Syst. p. 107. 1758.
Oryzopsis hirtella. Des. hirtella.*

SUOMEN LINTUTIETEEN SYNTY — TURUN AKATEMIAN AIKA

SUOMEN LINTUTIETEEN SYNTY — TURUN AKATEMIAN AIKA

ESA LEHIKONEN
RISTO LEMMETYINEN
TIMO VUORISALO
&
SARI KIVISTÖ

FAROS

TURKU 2020, 2. PAINOS

Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi 2009

Kirjan tekijät:

Esa Lehtikoinen, dosentti, Biologian laitos, Turun yliopisto

Risto Lemmetyinen, dosentti, Biologian laitos, Turun yliopisto

Timo Vuorisalo, dosentti, ympäristötieteen lehtori, Biologian laitos, Turun yliopisto

Sari Kivistö, yleisen kirjallisuustieteen professori, Tampereen yliopisto

Kuvat: kirjalliset lähteet mainittu kuvateksteissä. Lisäksi valokuvaajina Risto Metsälä valokuvaamo Kuva-Laineesta (kaikki Louhisaaren kuvat), Esa Lehtikoinen (s. 276) ja Risto Lemmetyinen (s. 49, 184, 288).

© Esa Lehtikoinen, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo, Sari Kivistö & Faros-kustannus Oy

ISBN 978-952-5710-93-9

Ulkoasu: Henri Terho

Toinen korjattu painos 2020

Faros-kustannus Oy

www.faroskustannus.fi

Sisällys

Esipuhe	9
Taustaa Turun Akatemian lintututkimuksille	11
Lintutieteen yleinen kehitys	16
<i>Louhisaaren lintumaalaukset</i>	18
Lajin käsitteen kehittyminen	24
Miten lintujen nimistö lopulta vakiintui	27
<i>Linnén tapa kuvata lintulaji tieteellisesti</i>	28
Aristoteelisesta tutkimusotteesta hyödyn etsintään	29
Lintuekologiaa Turun Akatemiassa	35
Fenologisen tutkimuksen alku	40
<i>Lintujen laulun kuvaaminen</i>	41
Lintujen pyyntikuvaukset	44
Akatemian ornitologinen kirjasto	47
Lintukokoelmien historia	49
Turun Akatemian lintututkimusten merkitys	54
Viitteet	57
AKATEEMISET VÄITÖSKIRJAT	67
Wanochius, Anders ja Humbla, Erik 1682	
Luonnontieteellinen disputaatio jäälinnusta	69
<i>Kreivi Buffon: Kuningaskalastaja eli jäälintu</i>	90
Achrelius, Daniel 1682	
Maailman tarkasteluja [tiivistelmä ja otteita]	91
Hahn, Petrus ja Hielmerus, Jonas Z. 1691	
Luonnontieteellinen väitöskirja kyyhkyistä	99
Hahn, Petrus ja Helinus, Johan P. 1694	
Filosofinen pohdiskelu kyyhkyistä [tiivistelmä]	109
Hahn, Petrus ja Helinus, Johan P. 1694	
Filosofinen tutkimus linnuista [tiivistelmä]	109
Hahn, Petrus ja Weckelman, Matthias J. 1697	
Filosofinen disputaatio joutsenesta ja sen laulusta [tiivistelmä]	113

Rudeen, Torsten ja Granroot, Benedictus 1703	
Akateeminen harjoitus joutsenten laulusta [tiivistelmä]	115
Hassel, Henricus ja Hallenius, Gregorius 1741	
Opinnäytetyö Suomessa sijaitsevan Mynämäen historiasta Toinen osa [tiivistelmä]	116
Ekerman, Petrus ja Tärnström, Christophorus 1745	
Ahvenanmaasta, Itämeren saaresta, jälkimmäinen osa [tiivistelmä ja ote]	117
Mennander, Carl Fredrik ja Malm, Andreas 1751	
Ornitoteologia, ensimmäinen osa [tiivistelmä]	125
Kalm, Pehr ja Malm, Andreas 1754	
Ornitoteologia, jälkimmäinen osa [tiivistelmä]	126
Kalm, Pehr ja Herkepaesus, Christopher 1756	
Historiallinen ja taloudellinen kuvaus Hauhon pitäjästä Hämeessä [ote]	128
Gadd, Pehr Adrian ja Carenius, Ephraim 1759	
Huittisten pitäjä, talous-luonnontieteellinen kuvaus ja akateeminen opinnäyte [ote]	130
Leche, Johan ja Grysselius, Johan 1764	
Akateeminen väitöskirja pääskysten talvehtimisesta ja muutosta	133
<i>Pääskyjen talvehtiminen – tiedemaailman kiistakysymys vuosisatojen ajan</i>	152
Gadd, Pehr Adrian ja Gummerus, Jacob 1769	
Taloudenpidollinen esitys vesilintujen suojeluun ja hoitoon	155
Hellenius, Carl Niclas ja Justander, Johan Gustaf 1786	
Turkulaisen kasvi- ja eläinkunnan kalenteri	169
Hellenius, Carl Niclas ja Juvelius, Fredrik 1792	
Joitakin esimerkkejä vaistosta, jolla eläimet huolehtivat jälkeläisistään	185
Hellenius, Carl Niclas ja Cajan, Alexander 1798	
Joitakin huomioita lintujen värien vaihteluista	195
Hellenius, Carl Niclas ja Idman, Nils Johan 1802	
Muistio Linnun pesistä, Hämeessä koottujen havaintojen perusteella, ensimmäinen vihko	205
<i>Helleniuksen ja Idmanin työ Hämeen petolinnuista</i>	218
Wallenius, Johan Fredrik ja Sadelin, Pehr Ulrik 1810	
Suomen eläimistö tai niiden eläinten luettelo, joita elää Suomen maassa ja sitä ympäröivässä saaristossa	221

Sadelin, Pehr Ulrik ja Ingman, Gustaf Henrik 1819	
Suomen eläimistö	221
<i>Suomen ensimmäinen selkärankaisluettelo ja sen asema eläintieteen historiassa</i>	251
Prytz, Lars Johan ja Prytz, Lars Adolf 1811	
Naurulokista. Ornitologinen koe 1	253
Prytz, Lars Johan ja Holm, Fredrik Adolf 1811	
Naurulokista. Ornitologinen koe 2	265
Prytz, Lars Johan ja Kriander, David Emanuel 1811	
Naurulokista. Ornitologinen koe 3	277
<i>Miksi naurulokkijulkaisut asetettiin kyseenalaisiksi ja unohdettiin?</i>	287
Eräissä muissa väitöskirjoissa esitettyjä lintutietoja [tiivistelmä]	289
<i>Peltopyyn varhaishistoria Suomessa</i>	291

MUITA LINTUTIETEELLISIÄ JULKAISUJA TURUN AKATEMIAN AJALTA

Leche, Johan 1745	
Herra tohtori Lechen neuvoja varpuslintujen eli harmaavarpusten hävittämiseksi	295
<i>Varpusasenteiden historiaa</i>	298
Gadd, Pehr Adrian 1751	
Satakunnan kihlakuntien pohjoisosan taloudellisen kuvaamisen yritys	300
Martin, Anton Rolandson 1759	
Pohjoisnavalla elävän Procellaria-lajin kuvaus	302
Kalm, Pehr 1759	
Kuvaus villikyyhkyistä, joita joinakin vuosina saapuu uskomattoman suuria määriä Englannin Pohjois-Amerikan eteläisille uudisasutuksille	306
<i>Pehr Kalmin muuttokyyhkykirjoitusten merkitys</i>	319
Leche, Johan 1763	
Otteita säöpäiväkirjasta, jota on pidetty Turussa vuodesta 1750 vuoteen 1761. Seitsemäs ja viimeinen osa: jäiden lähdöstä, puiden kukkimisajasta, muuttolintujen saapumisesta, ukkosista, revontulista ym. [ote]	321

Heinricius, Johan 1766	
Kuvaus Uudenmaan Suur-Lohjan pitäjältä [tiivistelmä ja ote]	322
Lagus, Elias 1772	
Kemin Lapissa sijaitsevan Kuusamon kunnan kuvaus [ote]	325
Sparrman, Andreas 1786	
Eläintieteellisiä huomioita Viverra Genettasta ja Oriolus Galbulasta [ote]	326
Hellenius, Carl N. 1787	
Kuvaus sininärhen (<i>Coraciae Garrulae</i> , Linn.) tavoista ja taloudenpidosta	330
Radloff, Fredric Wilhelm 1795	
Kuvaus Ahvenanmaasta [otteita]	335
Julin, Johan 1801	
Lisäyksiä herra E. G. Adlerbergin kokemuksiin sekä luonnonvaraisen että kesyn metson elintavoista	338
Grape, Erik 1804	
Hahmotelma Tornion Lapissa sijaitsevan Enontekiön pitäjän kuvaukseksi [ote]	342
Prytz, L. J. 1816	
Huomautuksia <i>Strix alucosta</i>	346
<i>Strix stridulan ja Strix alucon arvoitus</i>	354
FENOLOGIATIEDONANTOJA	355
Calendarium Florae & Faunae Kemistä vuosina 1793–1799	
Matthias Castrenilta	355
Muuttolintujen saapuminen ja lähtö 1803	356
Muistiin merkittyjä luonnonilmiöitä, säätiloja ym. [jatkoa edelliseen]	359
Von Wright, Magnus 1826	
Merkintöjä muuttolintujen saapumisesta Suomeen 1824–26	360
Henkilögalleria	364
Liite 1. Museum Rislackianumin kokoelman lahjakirja ja luettelo	390
Liite 2. Helleniuksen lahjoituskokoelma	404
Hakemistot	408

Esipuhe

Suomen lintutieteen kattavaa historiaa ei ole kirjoitettu. Julkaistut kirjoitukset keskittyvät henkilöhistoriaan tai johonkin osa-alueeseen. Esimerkiksi von Wrightin taiteilijaveljesten elämänuraa on tarkasteltu monipuolisesti¹, mutta heitä edeltäneistä lintututkijoista ei juuri ole julkaistua tietoa. Linnustohistorian tarkastelut aloitetaan yleensä maan vanhimmasta lintukirjasta, *Finlands foglar* -teoksesta (osa 1, 1859 ja osa 2, 1873). Lintulajien varhaisimman esiintymisajankohdan etsinnässä 1800-luvun alku on muodostanut lähes läpinäkymättömän takarajan.² Samaan ajankohtaan sijoittui Suomen siirtyminen Ruotsin itäisen maakunnan asemasta Venäjään kuuluvaksi, itsehallinnolliseksi suuriruhtinaskunnaksi. Ennen tätä käännekohtaa linnuista oli kuitenkin kirjoitettu Ruotsissa ja Suomessa lähes 200 vuoden ajan. Näiden varhaisten kirjoitusten havainnot linnuista ja niiden elämästä kertovat lintututkimuksesta Suomessa nykyajan luonnontieteen syntyaikana, jolloin biologinen tutkimus oli nopeasti muuttu-

massa yhä paremmin järjestäytyneeksi luonnonhistorialliseksi dokumentoinniksi. Tähän kirjallisuuteen tutustuminen on monipuolisesti valaisevaa ja toivoaksemme avaa linnuista kiinnostuneille ikkunan entistä kauemmas alan historiaan.

Kirjan tekijöistä Risto Lemmetyinen ja Esa Lehtikoinen kiinnostuivat Turun Akatemian lintututkimuksesta jo 1970-luvulla, ja Lemmetyisen artikkelia Turun saariston linnuston tutkimuksesta 1700-luvulla vuodelta 1986 voidaan pitää ”historiahankkeen” päänavauksena.³ Sitä seurasi pian joukko hänen kirjoittamiaan lintutieteen historiaa käsitteleviä artikkeleita alan julkaisuissa. Vuonna 2003 Esa Lehtikoinen, Risto Lemmetyinen ja Timo Vuorisalo julkaisivat *Varsinais-Suomen linnuissa* katsauksen maakunnan linnuston ja lintututkimuksen historiaan.⁴ Pian maakuntakirjan valmistuttua olikin jo vireillä ajatus laajemmasta, vanhoihin turkulaisiin väitöskirjoihin keskittyvästä kirjasta. Tämän kirjahankkeen aikana laadimme myös katsaukset

lintutieteen yleiseen kehitykseen ja suomalaiseseen lintututkimukseen.⁵

Kaikki toimittajat ovat osallistuneet kirjan johdantolukujen ja tietolaatikoiden kirjoittamiseen sekä väitöskirjojen alaviitetekstien laatimiseen. Lajiluetteloiden tulkinnot ovat pääasiassa Esa Lehikoisen tekemiä. Toimittajat ovat yhdessä kirjoittaneet yleisen lintutieteen historian akatemian aikakaudelta ja suhteuttaneet Turussa tehdyn tutkimuksen tieteellisen työskentelyn yleiseen kehitykseen. Dosentti Sari Kivistö on kääntänyt latinan-kieliset väitöskirjat ja artikkelien osat. Dosentti Kaj Borg on tarkastanut tekemämme raakakäännökset ruotsinkielisistä väitöskirjoista ja *Ruotsin Kuninkaallisen Tiedeakatemian Julkaisuihin* ilmestyneistä muista tutkimuksista.⁶ FM Henna Saukkonen on kääntänyt käyttööme Buffonin lintutieteellisiä tekstejä ranskan kielestä.

Yllä mainittujen henkilöiden lisäksi haluamme kiittää Faros-kustannus Oy:tä ja sen kustantajia Hannu Salmea ja Heli Paalumäkeä uskaliaasta päätöksestä sisällyttää

vanhaa lintutiedettä käsittelevä teos tuotantonsa sekä Henri Terhoa hienosta viimeistelytyöstä. Museovirastolta saimme luvan lintumaalausten valokuvaamiseen Askaisten Louhisaaren kartanolinnassa ja kuvien käyttöön tässä julkaisussa. Valokuvat otti Risto Metsälä Kuvalaine Oy:stä. Arkistopäällikkö Eero Vallisaari Helsingin yliopiston keskusarkistosta on toimittanut käyttööme Turun Akatemian eläinmuseoon liittyvää arkistomateriaalia. Haluamme myös lämpimästi kiittää Turun yliopiston kirjastoa ja erityisesti Pekka Valtosta kärsivällisestä suhtautumisesta lähes loputtomiin aineistopyyntöihimme. Käsikirjoituksen lukivat loppuvaiheessa emeritusprofessori Anto Leikola ja professori Maija Kallinen, joiden ystävällisellä avulla vältimme joukon kulttuurihistoriallisia kömmähdyksiä. Suomen Kulttuurirahaston ja Jenny ja Antti Wihurin rahaston apurahat mahdollistivat käännöstyöt ja Louhisaaren kuvaukset. Lopuksi lämpimät kiitoksemme dosentti Mia Röngälle merkittävästä avusta toisen painoksen toimitustyössä.

Taustaa Turun Akatemian lintututkimuksille

Turun Akatemian perustamiskirja allekirjoitettiin Ruotsin Nyköpingissä vuonna 1640. Akatemian perustaminen käynnisti tieteellisen julkaisemisen Suomessa, sillä maisterin tutkinnon edellyttämät väitöstilaisuudet perustuivat kirjallisiin opinnäytetöihin eli väitöskirjoihin. Väitöskirjoja alettiin julkaista lähes välittömästi sen jälkeen, kun kaupunkiin vuonna 1642 oli saatu kirjapaino. Tuoloin Pietari Wald perusti kirjapainon, joka toimi syksyyn 2008 asti Frenckellin kirjapainon nimellä.⁷ Ensimmäinen Turussa painettu väitöstutkimus ilmestyi jo saman vuoden lopulla.⁸

Väitöskirjoja oli useita tyyppejä. Turun Akatemian perussäännöt noudattivat väitöskirjojen osalta useimmiten Uppsalan yliopiston käytäntöjä, olihan Turku monessa suhteessa Uppsalan ”istukkaana” perustettu.⁹ Lintuja käsittelevien tutkimusten kannalta merkittävimmät olivat maisterin tutkintoon filosofisessa tiedekunnassa vaaditut kaksi väitöstä, nimittäin *pro exercitio*- ja *pro gradu*

-väitökset eli dissertaatiot. Niissä maisteriksi aikova ylioppilas (respondentti) puolusti julkisesti tutkielmaansa ohjaajan (praeseksen) alaisuudessa. Praeses oli yleensä väitöskirjaa ohjannut professori tai muu vastaava opettaja, toisinaan jokin apulaisopettaja (adjunkti) tai dosentti. *Pro exercitio* ensisijaisena tarkoituksena oli harjaannuttaa väittelijä latinan kielen kirjalliseen ja suulliseen esitykseen. *Pro gradu* -väitökseltä edellytettiin jo korkeampaa tasoa. Sen piti muodostaa ongelmakeskeisen aiheensa puitteissa selvä kokonaisuus.

Latina oli pitkään pakollinen sekä väitöskirjan että väitöstilaisuuden kielenä. Vuodesta 1752 lähtien oli myös ruotsin kieli sallittu, mikäli väitöskirjan aihe käsitteli Ruotsin historiaa ja topografiaa tai luonnonhistoriaa, fysiikkaa ja matematiikkaa. Siten pyrittiin takaamaan väitöskirjan ymmärrettävyys myös laajemmille kansalaispiireille, ennen kaikkea yhteiskunnan päättäjille ja talouselämän kehittäjille. Muutos oli hyödyn aikakaudelle tyypillinen.

Yleensä *pro exercitio* -julkaisut olivat praeseksien, *pro gradu* puolestaan respondentin laatimia. Poikkeuksiakin oli. Useissa tapauksissa on vaikea tunnistaa väitöskirjan ensisijaista tekijää. Kun tutkimus muodostui sarjajulkaisuista, joissa kaikissa oli sama praeses mutta respondentit vaihtuivat, oli tutkimus todennäköisesti praeseksien tekemä. Mikäli kaksiosaisessa väitöskirjassa oli sama yliopilas respondenttina, voidaan päätellä, että kyseinen tutkimus oli hänen itsensä tekemä. Edellisestä ovat esimerkkeinä muun muassa Petrus Hahnin ohjaamat väitökset kyyhkyistä ja Lars Prytzin kolmiosainen naurulokkitutkimus. Jälkimmäisiä edustavat respondentti Andreas Malmin puolustamat *pro exercitio*- ja *pro gradu* -väitökset lintuteologiasta, joissa ensimmäisen osan praeseksinä oli Carl F. Mennander ja jälkimmäisen ohjasi Pehr Kalm.

Akatemian perussääntöjen mukaan professoreilta edellytettiin väitöskirjojen ohjaamista ja julkaisemista. Kuten nykyäänkin, professorit onnistuivat tässä tavoitteessaan vaihtelevasti. Akatemiassa oli professoreita, jotka useampivuotisen virkauransa aikana eivät tuottaneet ainuttakaan väitöstä. Toisaalta esimerkiksi Pehr Kalm ohjasi ja julkaisi 146 väitöskirjaa, Petrus Hahn 125 ja Pehr Gadd 103. Lääketieteen professori Johan Leche, joka julkaisi runsaasti luonnontieteellisiä artikkeleja ja useissa muissakin suhteissa oli erittäin aktiivinen akatemian kehittäjä, tuotti 16 vuotta kestäneen uransa aikana vain kaksi väitöskirjaa. Tosin lääketieteen opinnot painottuivat käytännön

harjoituksiin, eikä opiskelijoilta edellytetty väitöskirjan tekemistä.¹⁰

Turun Akatemian väitöskirjoja tunnetaan huonosti ja niistä julkaistut tiedot näyttävät usein perustuvan väärinkäsityksiin. Suomen eläintieteen merkittävä uranuurtaja, professori Johan Axel Palmén totesi *Finlands foglar* -teoksen jälkimmäisen osan alussa vuonna 1873, että P. U. Sadelinin Turussa tekemään *Fauna Fennica* -väitöskirjaan sisältyi melko vähän yksityiskohtaisia tiedonantoja, ja niistäkin osaa hän piti epäluotettavina.¹¹ Palmén myönsi kuitenkin Sadelinin työn arvon lajinsa ensimmäisenä Suomessa.¹² Muista Turun Akatemian aikaisista havainnoista Palmén hyväksyi hyvin dokumentoituina esimerkiksi Paraisten naurulokkitiedot. Palménin muiden aikalaisten ja myöhempien tutkijoiden suhtautuminen oli selvästi varauksellisempi, jopa väheksyvä. Töitä on ehkä pidetty historiallisina kuriositeetteina, mutta käyttökelpoista tietoa niistä ei ole uskottu löytyvän. Palménista alkaneena lintutieteen uutena aikana käyttökelpoiselta havainnolta edellytettiin tarkkaa tietoa ajasta ja paikasta, mielellään myös näytettä, pitkälle 1900-luvun puolelle. Sen sijaan havaintojen muu arviointi alkoi lähetä objektiivisuutta vasta kun nykyaikaiset harvinaisuuskomiteat syntyivät. Anto Leikola on luonnehtinut useimpia akatemian luonnontieteellisiä väitöskirjoja vaatimattomiksi vihkosiksi.¹³

Väheksyntä näkyi erityisen selvästi *Pohjolan linnut värikuvin* -suurteoksen katsauksissa lajien esiintymishistorioista. Niinpä esimerkiksi teoksen mukaan varhaista tietoa

naurulokkiyhdykskunnasta Paraisilla jo ennen vuotta 1811 ”ei pidetä aivan varmana”.¹⁴ Kyse oli Lars Johan Prytzin praeseksenä ohjaamasta kolmiosaisesta naurulokkityöstä, joka sisältyy täydellisenä käännöksenä tähän kokoelmaan. Naurulokkitrilogian lukeneen on vaikea ymmärtää, mihin muuhun kuin ennakkoluuloihin käsitys tiedon epävarmuudesta voisi perustua. Kuten tämän kirjan lukija voi havaita, Paraisilla pesineiden lintujen ulkonäkö kuvataan niin pedanttisen tarkasti, että havainto hyväksyttäisiin nykyään ilman muuta rariteettikomiteoissa.

Palménin ja hänen kollegojensa kritiikkiä on toisaalta helppo ymmärtää. Teollistuvassa ja vähitellen vaurastuvassa 1800-luvun lopun Suomen suuriruhtinaskunnassa, jonka vähälukuinen sivistyneistö pyrki osaltaan eurooppalaisen tieteen eturintamaan, ei liene ollut suurta innostusta ”taakseen katsomiseen”, perehtymiseen teologisiksi ja vanhanaikaisiksi leimattuihin Turun kauden akateemisiin töihin. Palménia itseään kiinnosti etenkin hyvin dokumentoitujen faunististen tietojen kokoaminen suuriruhtinaskunnan kaikista osista, eikä hän löytänyt tätä hankettaan edistävää aineistoa akatemian vanhoista opinnäytteistä. On myös myönnettävä, että modernin luonnontieteen näkökulmasta useat Turun kauden töistä jäävät historiallisiksi erikoisuuksiksi, joilla ei ollut lintutieteen kehitykseen juuriakaan vaikutusta. Turun Akatemian useimpien opinnäytteiden latinankielisyys on sekin ollut omiaan vieraannuttamaan myöhempiä sukupolvia 1600–1800-lukujen turkulaisesta ornitologiasta.

Tähän kirjaan sisältyvät käännökset tai tiivistelmät kaikista Turun kuninkaallisessa akatemiassa tehdyistä lintutieteellisistä väitöskirjoista. Niissä tapauksissa, joissa ainoastaan osa opinnäytteestä on ornitologinen, vain lintutieteelliset osuudet on käännetty. Myös yksi Uppsalan yliopiston väitöskirja, joka käsittelee Ahvenanmaan linnustoa, sisältyy kokoelmaan. Otimme lisäksi mukaan myös muita merkittäviksi katsomiamme saman aikakauden lintutieteellisiä tutkimuksia, jotka on julkaistu Ruotsin kuninkaallisen tiedeakatemian sarjoissa. Toivomme näin muodostuneen ”Akatemian Turun ajan” kattavan kokoelman antavan lukijalle hyvän yleiskäsityksen suomalaisen ornitologian alkuvaiheista ja merkityksestä niin omalle ajalleen kuin nykyiselle lintutieteelle. Koska akateemista ornitologiaa ei Turun ulkopuolella juuri ollut, kirja kuvaa samalla koko Suomen ornitologian kahta ensimmäistä vuosisataa. Uskomme kirjan kiinnostavan ajankuvauksena muitakin kuin lintuharrastajia ja -tutkijoita – onhan perehtyminen menneen aikakauden ajatusmaailmaan ja käsityksiin sinällään palkitsevaa.

Vaikka turkulaistutkijat eivät julkaisseet laajakantoisia havaintoja tai teorioita kansainvälisillä areenoilla, eräät heidän artikkelinsa herättivät mielenkiintoa myös valtakunnan rajojen ulkopuolella. Lechen ja Grysseliuksen väitöskirja pääskyjen talvehtimisesta herätti aikanaan huomattavaa polemiikkaa paitsi Ruotsi-Suomessa myös Keski-Euroopassa. Huolettavilla mittauksilla, kokeilla ja päätelyillä tutkijat asettivat epäilyksenalaiseksi

itsensä Linnén väittämän ensimmäisten joukossa koko Euroopassa.¹⁵

Turkulaistutkijat osallistuivat vaihtelevalla menestyksellä myös Linnén kuoleman jälkeiseen lajikuvausten tarkastukseen. Monet mes-tarin lajinkuvauksista olivat osoittautuneet puutteellisiksi tai jopa virheellisiksi. Tämä ei ole sinänsä yllättävää, jatkuuhan uusien laji-en kuvaamisen vaativa tehtävä vielä tänäkin päivänä. Linnén ruotsalaisista seuraajista kor-jaus- ja tarkennustyössä ansioituivat etenkin C. Thunberg ja Sven Nilsson. Jälkimmäinen

Saksalaisen Gaspar Schottin (1608–1666) kuparikai-verrus kapustahaikarasta teoksessa *Physica curiosa*.

oli *Fauna Suecica*n viimeisen, 1800 ilmestyneen painoksen ajantasaistaneen A. J. Retziuksen oppilas. Ongelmia aiheutti kuitenkin jatkuvasti eri sukupuolten ja ikäryhmien tunnistaminen. Eräissä tapauksissa nämä kuvattiin kukin eri lajeina. Tämä on havaittavissa monissa julkaistuissa lajiluetteloissa aina Sadelinin työhön asti. Osittain tämän puutteen korjaamiseksi Lars Johan Prytz pyrki naurulokkia käsittelevän sarjajulkaisunsa kahdessa ensimmäisessä osassa lajin hyvin yksityiskohtaiseen ja oikeaoppiseen kuvaukseen mutta totesi kuitenkin lopuksi, että lajin kuvaaminen täydellisen kattavasti on erittäin vaikeaa, mikäli samaan kuvaukseen otetaan mukaan myös sukupuoli- ja ikäryhmäerot.

Turun Akatemian opinnäytteisiin ja muihin julkaisuihin sisältyy myös arvokasta faunistista lintutietoa, jonka käytettävyyttä tosin nimistöongelmat vähentävät. Aina ei ole selvää, mitä lintulajia tietty nimitys on kirjoittamisen ajankohtana tarkoittanut.¹⁶ Nimistösekaannukset olivat epäilemättä osasyypalménin kriittiseen arvioon. Mikä esimerkiksi oli Gaddin ja Gummeruksen saaristolintutyössä mainittu ”Ruocon päristäjä”, josta työssä käytetään kapustahaikaralle kuuluvaa tieteellistä nimeä *Platalea leucorodia*? Lajin mainitaan esiintyvän kesällä Lapissa ja keväisin toisinaan Pohjanlahdella. Suomalaisen nimen perusteella kyse olisi voinut olla kaulushaikarasta, jonka kumeeaa ääntä kuvaillaan monissa kielissä ”ruo’on päristyksenä”. Tosin levinneisyystiedot eivät sovi kaulushaikaraan. Lisäksi kaulushaikara esiintyy omalla nimellään samoissa lajiluetteloissa. Muutakin

sekaannusta tietoon täytyy liittyä.¹⁷ Muita hyvin kuvattuja faunistisesti arvokkaita tietoja 1700-luvulta ovat esimerkiksi Helleniuksen raportoima sininärhen esiintyminen Varsinais-Suomessa ja merimetson pesiminen Itämerellä Suomen rannikoita myöten. Myös eräiden lajien puuttuminen luetteloista, esimerkkinä kirjosiippo, on kiinnostavaa.¹⁸ Arvokas tieto on myös Prytzin hyvin dokumentoima Suomen ensimmäinen naurulokkiyhdyshäky Paraisten Lemlahdessa.

Turku paloi vuonna 1827, ja samalla tuhoutui myös Turun Akatemia. Suuriruhetinaskunnan päättäjät saivat suurtuhosta aiheen siirtää yliopisto Turusta Helsinkiin. Akatemian viimeisten Turun vuosien aikana, marraskuun 1. päivänä 1821 ehdittiin perustaa vielä *Sällskapet för zoologie och botanik* -seura, jonka jäsenistöön kuului lukuisia linnuista kiinnostuneita henkilöitä. Monet heistä osallistuivat helsinkiläistyneinä pari vuosikymmentä myöhemmin Suomen lintutieteen uuteen nousuun Keisarillisen Aleksanterin yliopiston suojissa.¹⁹ Turun Akatemian ornitologiasta jäivät kuitenkin jäljelle julkaisut. Töiden tieteellisyyttä arvioidessa on hyvä muistaa, että edellytykset ornitologiselle tutkimukselle eivät 1600- ja 1700-luvuilla olleet lähelläkään nykyistä tasoa. Perustiedot linnuista ja niiden elintavoista olivat niukkoja ja varsinkin kauden alussa kansantarujen värittämiä. Havaintojen tekemiseen tarvittava optiikka puuttui lähes kokonaan. Johan Leche mainitsee haarapääskyn talvehtimista koskevassa tutkimuksessa tarkkailleensa keran muutolla levähtäviä pääskyjä kaukoput-

Maalaus Ara-suvun papukaijasta, vaalean siipilaikun perusteella mahdollisesti puna-arasta. Louhisaaren pääportaikko.

kella. Tukena ei myöskään ollut vahvaa omien luonnontieteellisten havaintojen tekoon kannustavaa tutkimustraditiota, vaikka Turusakin jo vaikutti 1700-luvun ornitologialle tyypillinen halu kerätä luonnosta esimerkkejä Luojan luomistyön täydellisyydestä.²⁰

Useista tuon ajan tutkimuksista kuitenkin ilmenee, että monia ornitologian kysymyksiä pohdittiin vakavasti ja niihin yritettiin löytää saatavilla olevan tiedon avulla loogisia vastauksia. Vaikka vastaukset eivät olleet aina samoja kuin nykyajan ornitologeilla, ne saattoivat omana aikanaan olla varteenotettavia. Ymmärtävää suhtautumista pienen akatemian tieteellisiä ponnisteluja kohtaan toivoi jo jäälintutyötään vuonna 1682 puolustanut Erik Humbla: ”Pyydän siis nöyrimmin, hyvähän toinen Lukija, että arvioisit näitä yksinkertaisia pyrkimyksiäni oikein ja kohtuudella.”

Lintutieteen yleinen kehitys

Lintutieteen juuret ovat ympäröivästä luonnosta kerättyssä luonnonhistoriallisessa tiedossa. Metsästäjän on syytä olla perillä havitteliemiensa riistalintujen elintavoista, piilopaikoista ja pakokäyttäytymisestä. Jo jääkauden metsästyskulttuurien luolataiteesta löytyy lajilleen tunnistettavia lintuaiheita kuten Chauvet’n luolan huuhkaja ja Cosquerin luolan siivetön ruokki.²¹ Varhaiset korkeakulttuurit pitivät lintuja kotieläiminä, metsästivät niitä ja saivat niistä aiheita taiteeseensa.²² Monilla lintulajeilla oli myös uskonnollista merkitystä. Muinaisen Egyptin taiteesta on voitu tunnistaa yli 70 kesyä tai luonnonvaraista lintulajia.²³ Lintutaiteeseen voi myös sisältyä arvokasta faunistista tietoa. Cosquerin siivettömät ruokit kertovat sukupuuttoon hävinneen lajin eläneen myös Välimeren rannikoilla. Säilynyt punakaulahanhia esittävä seinämaalaus osoit-

taa lajia tavatun antiikin Egyptissä, vaikka se ei sinne asti nykyään muuta.²⁴ Lajitarkkuuteen yltävä lintutaide kertoo yksityiskohtiin ulottuvasta kiinnostuksesta lintuja kohtaan.

Kuten eläintieteessä yleensä, myös lintutieteessä systemaattinen tiedon keräys alkoi antiikin Kreikassa. Lintutieteen myöhemmän kehityksen kannalta kreikkalaisen Aristoteleen (384–322 eKr.) merkitystä on vaikea yliarvioida. Hänen kirjoituksensa vaikuttivat ornitologian kehitykseen yli kahden vuosituhannen ajan. Aristoteles kuvasi kirjoissaan osin omiin havaintoihinsa perustuen noin 500 eri eläinlajia, joista noin 170 oli lintuja. Lintutieteen kannalta Aristoteles oli ennen kaikkea tiedon kokoaja ja tarkka luonnon havainnoija. Hän tunsi ilmiönä lintujen muuton ja ymmärsi linnun siipien vastaavan rakenteellisesti nisäkkään eturaajoja ja linnun höyhenten olevan matelijan suomen vastineita. Hän myös leikkeli lintuja tutkiakseen niiden rakennetta ja havaitsi muun muassa koiras- ja naaraslinnun lisääntymiselimistöjen erot. Aristoteles oli myös yksi ensimmäisistä linnun alkion kehitystä tutkineista henkilöistä. Hän tutki kananpojan eri-ikäisten sikiöiden rakennetta niin hyvin kuin se ilman optisia apuvälineitä oli mahdollista.²⁵

Aristoteleen rinnalla merkittävin antiikin lintutiedoista kirjoittanut henkilö oli roomalainen Gaius Plinius Secundus, eli Plinius vanhempi (23–79 jKr.). Plinius oli upseeri, monipuolisesti oppinut historioitsija ja ensimmäinen merkittävä ensyklopedisti. Hän kokosi 37-osaiseen *Naturalis historia* -teokseensa kaiken saatavilla olevan tiedon mitä

* *) o (* *
* * * *

Suomen lintutieteen synty avaa näköalan Turun Akate-
miassa ennen vuoden 1827 suurta paloa tehtyyn lintutut-
kimukseen. Millaista oli 1600- ja 1700-lukujen tietämys
linnuista ja miltä se näyttää nykytiedon valossa?

Turun Akatemian lintututkimukset ovat pääosin la-
tinankielisinä ja lähestymistavaltaan vieraina jääneet huo-
nosti tunnetuiksi ja aliarvostetuiksi. Tähän teokseen sisäl-
tyvät suomennokset Aurajoen akatemian lintuaiheisista
opinnäytteistä ja muista aikalaistutkimuksista. Aihepiirit
vaihtelevat ulapan aaltojen myyttisestä jäälinnusta lintu-
teologiaan, pääskyjen talvehtimisen mysteeristä maamme
vanhimman naurulokkiyhdyksunnan tieteellisen tarkkaan
kuvaukseen. Teos sisältää myös ensimmäisen Suomen lin-
tujen lajiluettelon.

Suomen lintutieteen synty on ainutlaatuinen tietokirja
ja välttämätön lähdeosa kaikille Suomen linnuston ja lin-
tutieteen kehityksestä kiinnostuneille.

2. korjattu painos

Kansi: Henri Terho

ISBN 978-952-5710-93-9

Etukannen kuva: Gullander, B. 1971. *Olof Rudbecks Fågelbok 1693–1710*. Eden, Stockholm.
Takakannen kuvat, Louhisaaren linna: Risto Metsälä, valokuvaamo Kuva-Laine, Turku.